

بررسی ترجمه‌های سوره فاتحه

شاهرخ جهاندار

قرآن کریم تاکنون تنها در زبان انگلیسی نزدیک به چهل بار ترجمه شده است و هر کدام از مترجمان با توجه به سبک خاص خود به ترجمه کلام و حیاتی این کتاب مقدس پرداختند. اما برخی از آنان تمامی مساعی خود را به کار گرفته‌اند تا سبک غیر قابل تقلید و منحصر به فرد قرآن را از نظر دور ندارند و تا آنجا که ممکن باشد ضمن انتقال معنی به نحوه آرایه‌های زبانی یعنی طرز قرار گرفتن واژه‌ها در آیات الهی توجه کنند. این مقاله می‌کوشد تا به بررسی برخی از ترجمه‌های آیات سوره فاتحه بپردازد.

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

ترجمه الکساندر راس^۱ (۱۶۴۹): praised be God

در ترجمه الکساندر راس یک نقص و کاستی آشکار وجود دارد و آن ترجمه نکردن کلمه‌های «رب العالمین» است. وی هیچ معادلی را در زبان انگلیسی برای این دو کلمه نیاورده است. در واقع این مترجم دقت لازم را در انتقال معنی دقیق به زبان مقصد نداشته و نیز توجهی به سبک منحصر به فرد قرآن و ساختار ظاهری آیه نکرده است. همان‌طوری که در ترجمه الکساندر راس دیده می‌شود وی معادل کلمه الله را در انگلیسی "God" قرار داده است. در میان مترجمان قرآن در مورد ترجمه کلمه «الله» به "God" یا به کارگیری خود کلمه «الله» در زبان انگلیسی دو گروه متفاوت وجود دارند: گروه اول بر این عقیده هستند که چون اغلب انگلیسی‌زبانان معمولاً کلمه «الله» را غلط تلفظ می‌کنند و ترجیح می‌دهند که واژه انگلیسی "God" در ترجمه ذکر شود. گروه دوم معتقد هستند از آنجایی که کلمه «الله» معادلی در زبان انگلیسی ندارد، صحیح‌تر آنست که این واژه با

حروف انگلیسی در ترجمه به کار برود که بسیاری از مترجمان امروزی در ترجمه انگلیسی از آن استفاده می‌نمایند.

ترجمه جرج سیل^۲ (۱۷۳۴):
praise be to God the LORD of all creatures

آمدن "آل" (الف و لام) در اول "الحَمْد" نشانه مختص بودن مدح و ستایش می‌باشد و معمولاً با the ترجمه می‌شود. و این کاستی در ترجمه جورج سیل و همچنین در ترجمه قبلی (آلکساندر راس) وجود دارد که توجه‌ای به آن نداشته‌اند. نکته دیگر این است که ترجیح داده می‌شود واژه "الله" در ترجمه به حروف انگلیسی نوشته شود. چون هر واژه یا اصطلاحی که در اسلام رایج بوده و بسیار به کار رفته و از طرفی ریشه‌دار و اصیل نیز است و چنانچه معادل مناسبی در زبان مقصد برای آن وجود نداشته باشد، به همان صورت اصلی و با حروف آن زبان (زبان مقصد) نوشته شود. جورج سیل all creatures را معادلی برای "العالمین" قرار داده است که هم به انسان و هم به حیوان دلالت دارد و این کمی با ریشه معنای "العالمین" فاصله دارد زیرا خداوند، پروردگار همه جهانیان است و هر چیزی که در آسمانها و زمین است متعلق به اوست و لذا "the worlds" معادل مناسبی برای "العالمین" می‌باشد و تقریباً تمام معانی آنرا در برمی‌گیرد.

ترجمه یوسف علی^۳ (۱۹۳۴):
praise be to God, the cherisher and sustainer of the worlds

یوسف علی نیز مانند راس و سیل به "آل" (الف و لام) توجه‌ای نکرده است و دو واژه cherisher و sustainer که از صفات خداوند تلقی می‌گردند که به ترتیب به معنی "حافظ" و "رازق" هستند و این در صورتی است که این دو واژه در متن اصلی وجود ندارند. مشکل اصلی ترجمه یوسف علی تحریف کلام خداوند است و اگر هم توضیحی لازم باشد در تفسیر بایستی مطرح شود و نه در متن آیه.

ترجمه آربری^۴ (۱۹۵۵):
Praise belongs to God, the Lord of all Being

تفاوت ترجمه آربری با ترجمه یوسف علی در قسمت اول این است که آربری از belongs to استفاده کرده است که در زبان انگلیسی با توجه به اصل عربی آن صحیح می‌باشد. همانطوری که قبلاً اشاره شد، باید به ریشه کلمات توجه کرد و نزدیک‌ترین معادل معمولی را انتخاب نمود "all Being" هم معادل درستی است ولی بهتر آن است که نزدیک‌ترین معادل از نظر ریشه انتخاب شود.

ترجمه شاکر^۵ (۱۹۸۰):
All praise is due to Allah, the Lord of the worlds

با توجه به نکاتی که تا به حال بحث شده است، ترجمه شاکر از میان ترجمه‌های عنوان شده ترجمه مناسب‌تری است زیرا ظرایف و دقایق هر دو زبان را حتی الامکان در ترجمه خود رعایت کرده است. اگر وی بجای "is due to" از "belongs to" استفاده می‌نمود، ترجمه وی بهتر می‌توانست آن شکوه معنا و ظاهری آیه را نشان دهد.

الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
ترجمه آلکساندر راس: Gracious Merciful

واژه‌های رحمان و رحیم هر دو از ماده «رحمت» مشتق شده‌اند. اولی صیغه مبالغه است که بر کثرت رحمت دلالت دارد و دومی یعنی کلمه رحیم صفت مشبیه است که بر دوام رحمت دلالت می‌کند. کلمه رحیم صفت

مشبهه است که بر دوام رحمت دلالت می‌کند. بنابراین خدای رحمان و رحیم یعنی خدائی که دارای رحمت بسیار است و در عین حال رحمت او دائم و همیشگی است. یکی از متداول‌ترین معادل‌ها برای «رحمت» در زبان انگلیسی کلمه mercy است. در ترجمه مذکور، کلمه رحمان به واژه انگلیسی gracious ترجمه شده بیشتر همان فیض و مرحمت و بخشش خدا مورد نظر بوده که شامل حال همه مخلوقات است و همه از خوان کرم او روزی می‌خورند زیرا کلمه grace در زبان انگلیسی اغلب بعنوان معادلی برای همین معانی به کار برده می‌شود. اشکال ترجمه راس در این است که "ال" را در اول "الرحمن" و "الرحیم" که معمولاً با the ترجمه می‌شود ترجمه نکرده است.^۶

ترجمه جرج سبیل: **The most merciful**

مترجم بایستی توجه داشته باشد که چیزی از کلام خدا کم یا اضافه نگردد و ضمن انتقال معنی به سبک کلام و حیانی خداوند توجه کند. در ترجمه جرج سبیل این نقص و کاستی آشکار مشهود است. لذا ترجمه وی هم از نظر زبان‌شناسی و هم از دیدگاه ترجمه‌شناسی و هم معنی‌شناسی ترجمه درستی نیست زیرا با متن اصلی مطابقت کامل ندارد. نکته دیگر این است که چون دو کلمه رحمان و رحیم از اسامی خدا نیز هستند بنابراین ترجیح بر این است که در ترجمه انگلیسی با حروف بزرگ نوشته شوند.

ترجمه یوسف علی: **Most Gracious, Most Merciful**

از آنجائی که برای هر دو صفت خداوند کلمه Most به کار رفته است، لذا از نظر یوسف علی هر دو کلمه رحمان و رحیم صیغه مبالغه هستند. ولی کلمه Gracious را معادلی برای رحمان به کار برده است که اصل آن از واژه grace است که در متون مذهبی و قرآنی از آن برای ترجمه کلماتی مثل فضل، بخشش و مرحمت استفاده می‌شود و خود وی نیز چنین گفته است: صیغه مبالغه در زبان عربی برای بیان صفات خدا بسیار مناسب‌تر از صفت عالی در زبان انگلیسی می‌باشد. زیرا صفت عالی در زبان انگلیسی مفهوم مقایسه با سایر موجودات و یا با سایر زمان‌ها و مکان‌ها دارد، در حالی که هیچ موجود شبیه خدا وجود ندارد و به همین دلیل یوسف علی قبل از واژه Most از حرف تعریف the استفاده نکرده است.^۷

ترجمه آربری: **The All - Merciful, the All - Compassionate**

آربری برای ترجمه کلمه رحمان از واژه Merciful استفاده کرده و واژه Compassionate را معادلی برای کلمه رحیم بکار برده است. امروزه بیشتر در ترجمه‌ها واژه Merciful را برای رحیم و واژه Compassionate را برای رحمان به کار می‌برند. ولی از آنجایی که این دو کلمه معادل یکدیگر هستند، پس می‌توان آنها را به جای یکدیگر بکار برد و لذا ترجمه آربری درست است. وی The را معادلی برای "ال" بکار برده است و از طرفی دیگر چون رحمان و رحیم در عین حال که از صفات هستند، از اسامی خاص خدا نیز هستند، آنها را با حروف بزرگ در زبان انگلیسی نوشته است و قبل از آنها از کلمه all به معنی "کُل" استفاده کرده است تا رحمت واسعه و عام خدا در نظر گرفته شود.

ترجمه شاکر: **The Beneficent, the Merciful**

شاکر برای ترجمه رحمان در واقع همان معنی رحمت واسعه و عام خدا را در نظر گرفته است و لذا واژه Beneficent به معنی "صاحب کرم" را در ترجمه خود گنجانده است و برخی از مترجمان نیز از این کلمه در

ترجمه خود بهره جستند.

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ

ترجمه الکساندر راس: King of the Day of Judgment

یکی از اسامی روز قیامت، روز جزا و روز داوری است و کلمه Judgment واژه مناسبی برای "دین" است و "یوم الدین" اشاره به روز خاصی است و آن روز قیامت است که راس این ویژگی و خصیصه را با حرف بزرگ در اول کلمه Day نشان داده است و Day of Judgment معادل مناسبی برای "یوم الدین" می باشد. یکی از معادل های واژه "مالک" هم به معنی پادشاه یا حاکم بر زمین و هم به معنی صاحب آن است و king این معنی را شامل نمی شود بلکه قسمتی از این معنی را دربردارد و اگر راس بجای واژه king از واژه Master استفاده می نمود ترجمه وی درست و بدون اشکال بود.

ترجمه جرج سیل: The king of the day of judgment

همان طوری که در ترجمه قبلی عنوان شد ترجیح بر آن است که اسامی خاص که متفاوت با اسامی عادی در زندگی دنیوی و بشری هستند برای ترجمه آنها در زبان انگلیسی حرف اول آنها (معادلها) با حروف بزرگ نوشته شود و این مسئله در ترجمه جرج سیل دیده نمی شود. تفاوت دیگر آن با ترجمه راس در به کارگیری از the قبل از واژه king است که معمولاً برای "ال" از آن استفاده می شود و این مورد در متن آیه وجود ندارد بلکه این تصور در ذهن جرج سیل خطور می کرد که معرفه بودن امر اقتضا می کند که حرف تعریف the گذاشته شود.

ترجمه یوسف علی: Master of the Day of Judgment

تفاوت ترجمه یوسف علی و الکساندر راس در به کارگیری کلمه Master است که توضیح آن در مبحث ترجمه راس مطرح شد.

ترجمه آربری: The Master of the Day of Doom

واژه Doom با واژه Judgment مترادف است و می تواند به جای آن استفاده گردد که مثل آن دلالت بر روز اختتامیه یا روز قیامت یا روز داوری یا روز حساب دارد که همه اینها از اسامی روز قیامت هستند بنابراین ترجمه آربری مثل ترجمه یوسف علی درست می باشد.

ترجمه شاکر: Master of the Day of Judgment

ترجمه شاکر عین ترجمه یوسف علی است و هیچ فرقی بر آن ندارد.

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

ترجمه اسکاندر راس: It is thee whom we adore; it is from thee we require help

واژه adore مترادف serve, worship است که به معنی پرستیدن و بندگی کردن می باشد و "نستعین" از "استعانت" گرفته شده است به معنی "طلب یاری" یا "کمک خواستن" است که در ترجمه وی این مفاهیم به زبان مقصد انتقال یافته است ولی بهتر بوده است که از کلمه serve یا worship استفاده نماید تا همان مفهوم که در ذهن خواننده عربی زبان نقش می بندد، در ذهن خواننده زبان مقصد القا شود و مترجم بایستی سعی کند که به

ریشه کلمات توجه عمیق و ژرف داشته باشد تا با توجه به مفهوم ریشه‌ای کلام خداوند، مبادرت به انتخاب نزدیک‌ترین معادل نماید. نکته دیگر این که کلمه "ایا" به معنی "تنها" یا "فقط" در زبان انگلیسی معادل only یا alone است. با عنایت به اینکه ضمن انتقال معنای واژگان به سبک غیر قابل تقلید و نحوه آرایش کلمات نیز دقت شود تا هر چند ضعیف بتوان تا حدی سیمای منحصر به فرد و زیبای قرآن را انعکاس داد و در ترجمه راس به این مهم توجه عمیق نشده است.

ترجمه جرج سیل: *Thee do we worship, and of thee do we beg assistance*
 در ترجمه جرج سیل به گونه‌ای دیگر کلمه "ایا" ترجمه شده است. وی با آوردن کلمه do و با تأکید کردن تلاش نمود تا به طرز این کلمه و حیانی را برساند. همانطوری که قبلاً اشاره شد کلمه "نستعین" به معنی "کمک خواستن" است. در ترجمه وحی الهی، آمدن هر واژه تصادفی و اتفاقی نبوده بلکه نشانه بنیاد فکری عمیق است و لذا بایستی دقیقاً ترجمه شود. در ترجمه سیل *beg assistance*... معادل واژه قرآنی "نستعین" است و ترجمه درستی محسوب می‌شود.

ترجمه یوسف علی: *Thee do we worship, and Thine aid we seek.*
 قسمت اول ترجمه یوسف علی هیچ فرقی با ترجمه سیل ندارد ولی در قسمت دوم، یوسف علی به ساختار ظاهری آیات یعنی سبک قرآن توجه نکرده است. هر واژه‌ای از قرآن بار معنای ژرف و عمیق در آن نهفته است و لذا تقدم و تأخر واژه‌ها حساب شده بوده و برای مفهوم خاصی آمده است.
 Thine aid در انگلیسی به معنی "کمکتان" است و این در صورتی است که در متن عربی "و تنها از تو کمک می‌خواهیم" آمده است یعنی در ترجمه یوسف علی تأکید موجود بر "کمک" است نه خداوند ولی در متن عربی تأکید بر "تو" یعنی خداوند است و تنها اوست که کمک می‌کند و ما خواهان کمک از او هستیم نه دیگری و ترجمه یوسف علی با این مفهوم فاصله دارد.

ترجمه آربری: *Thee only we serve; to Thee alone do we pray for succour.*
 ترکیب *pray for succour* با *beg assistance* و نیز با *beseech* مترادف است و هر یک می‌توانند جایگزین واژه عربی آیه شوند. اشکالی در ترجمه آربری دیده نمی‌شود و به سبک قرآن نیز توجه داشته است.

ترجمه شاکر: *Thee do we serve and Thee do we beseech for help*
 اگر در ترجمه وی واژه *alone* یا *only* گنجانده می‌شد، ترجمه درستی حاصل می‌شد. که درباره فلسفه آن قبلاً توضیح داده شد.

إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

ترجمه الکساندر راس: *Guide us in the right way*

اشکال عمده‌ای که در ترجمه راس وجود دارد، عدم توجه وی به ریشه کلمه "مستقیم" است که در فارسی آن را "راست" ترجمه می‌کنیم و این همان است که واژه "مستقیم" به آن اطلاق می‌شود. مناسب‌ترین واژه *straight* است که بایستی جایگزین *right* گردد هر چند کلمه *right* این معنی را تا حدی می‌رساند ولی مترجم به دلیل مقدس بودن واژه‌های قرآن و معنای ژرف و عمیق آنها، بایستی سعی کند این ظرایف را در ترجمه در نظر

بگیرد. نکته دیگر واژه "صراط" است که به معنی "راه" است که معادل آن در انگلیسی way یا path است. اما در متون مذهبی و کتاب‌های مقدس واژه path به کار برده می‌شود و اکثریت قریب به اتفاق مترجمان در این مسئله هم عقیده‌اند و path را به way ترجیح داده‌اند.

ترجمه جرج سیل: Direct us in the right way

تفاوت ترجمه سیل با راس فقط در به کارگیری از معادل "اهدنا" به معنی "هدایت کن ما را" است؛ به طوری که سیل از واژه Direct و راس از واژه Guide استفاده کرده است و این واژه‌ها مترادف هم هستند و می‌توان به جای یکدیگر آنها را به کار برد.

ترجمه یوسف علی: Show us the straight way

همان‌گونه که قبلاً گفته شد واژه straight دقیقاً همان چیزی است که در متن عربی وجود دارد و بر تمام واژه‌های مترادف دیگر ارجحیت دارد و در مورد به کارگیری کلمه way یا عدم آن در مبحث ترجمه راس نکاتی مطرح شد. یوسف علی عبارت انگلیسی show us را معادلی برای "اهدنا" آورده است. ولی اصل عربی آن به معنی "هدایت کردن" است بنابراین بهترین معادل Guide می‌باشد.

ترجمه آربری: Guide us in the straight path

ترجمه آربری از ترجمه‌های خیلی خوب است و ایشان به دقایق و ظرایف دو زبان مطلع بوده و آنها را در ترجمه‌های خود دخیل دانسته است.

ترجمه شاکر: Keep us on the right path

به عقیده شاکر ماندن و استمرار در راه راست از اهمیت بیشتری برخوردار است و بدین لحاظ وی در ترجمه خود واژه keep را ترجیح داده است و چنین معنایی با اصل عربی آن کمی تفاوت دارد و این نقصان در ترجمه شاکر دیده می‌شود.

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ

ترجمه الکساندر راس:

in the way of them that thou hast gratified; against whom thou hast not been displeased, and we shal not be misled.

واژه gratify به معنی نعمت دادن است اما واژه displeased آن شدت معنای غضب را ندارد و راس نتوانست این تأکید و شدت را در ترجمه القاء نماید. "و لَالضَّالِّينَ" یعنی "نه راه گمراهان" که در ادامه کلام و حیانی قبلی خداوندگار است اما وی در ترجمه قسمت آخر آیه معنای دیگر را از آن تصور نموده است که با متن اصلی مغایرت دارد. اگر بخواهیم جمله آخر راس را ترجمه نمائیم چنین خواهیم گفت: و ما گمراه نخواهیم شد. و این در صورتی است که در متن عربی چنین معنی تصور نمی‌شود به عبارت دیگر قسمت آخر ترجمه وی غلط می‌باشد و برداشت نادرستی از آیه نموده است. نکته دیگر اینکه آوردن کلمه in در اول ترجمه ضرورتی ندارد و در متن آیه نیز وجود ندارد.

ترجمه جرج سیل:

in the way of those to whom thou hast been gracious; not of those against whom thou art incensed, nor of those who go astray.

اصل کلمه gracious کلمه grace است که در متون اسلامی برای ترجمه کلماتی نظیر فضل، فیض، بخشش، برکت و مرحمت استفاده می‌شود. در اینجا به عنوان یکی از معادل‌های است که جرج سیل از آن بهره جست و برخلاف ترجمه راس، سیل به روابط دستوری اجزاء آیه توجه کرده است و توانست با توجه به سبک خارق‌العاده قرآن و روابط معنایی آن ترجمه درستی ارائه دهد.

The way of those on whom thou hast bestowed thy Grace, Those whose (portion) is not warth, and who go not astray.

کلمات جدیدی که در ترجمه یوسف علی به کار رفته‌اند و در ترجمه‌های دیگر به کار نرفته‌اند معادل هستند اما نکته‌ای که ترجمه وی را از سایر ترجمه‌ها متمایز می‌کند عدم توجه این مترجم به نحوه کنار هم قرار گرفتن واژه‌های قرآن یعنی سبک غیرقابل تقلید و منحصر به فرد آن است زیرا آیات موزون یا موزون افتاده قرآن بی نظیر است البته این زیبایی قرآن قابل ترجمه به هیچ زبانی نیست چرا که در هیچ زبانی همتا و هموزن ندارد ولی تا حدی می‌توان این آرایه‌های زبانی را انتقال داد به طوری که به معنای آن آسیب نرسد. یوسف علی با نادیده گرفتن ساختار متن، خللی در معنی دقیق آیه وارد کرده است با مقایسه جمله

... Those whose (portion) is not wrath...

با متن عربی، این نقصان به چشم می‌خورد.

ترجمه آربری: The path of those whom Thou hast blessed, not of those against whom Thou art wrathful, nor of those who go astray.

آربری بهترین معادل معمول را از میان واژه‌های انگلیسی انتخاب نمود و ترجیح دادن path به way، Wrathful به incensed یا displeased حاکی از توجه وافر و دقت نظر وی نسبت به اهمیت ترجمه وحی الهی و ساختار آیات است. آربری بهتر از دیگران، محتوا، سبک و صورت زیبای ظاهر آیات را مورد توجه قرار داده است.

ترجمه شاکر: The path of those upon whom Thou hast bestowed favors, Not (the path) of those upon whom Thy wrath is brought down, nor of those who go astray.

شاکر غیر از جمله Thy wrath is brought down... از ساختارهای مناسبی همچون آربری استفاده نموده و favors را معادلی برای "نعمت" آورده است که ترجمه درستی در زبان انگلیسی تلقی می‌گردد. اما اشکال اصلی در ترجمه شاکر در اینجاست که وی برای غیرالمغضوب علیهم را که در فارسی "نه" (راه) کسانی که مورد غضب (تو) هستند ترجمه می‌شود، معنی دیگری در نظر گرفته است:

No (the path) of those upon whom Thy wrath is brought down

آنچه از متن انگلیسی فهمیده می‌شود به گونه زیر است: «نه در راه کسانی که غضب خداوند نسبت به آنها کم است». چنین معنایی اصلاً در متن آیه استنباط نمی‌شود بلکه برداشت فردی شاکر است.

خط همانطوری که قبلاً در تجزیه و تحلیل کلام آسمانی مطرح شد، واژه‌های وحیانی حساب شده و دقیق

و بیانگر بنیاد فکری عمیق هستند که هر گونه تغییر در ساختار یا عدم توجه به سبک جملات، موجب تغییر معنی می شود.

منابع

- ۱- خرمشاهی، بهاء‌الدین. ترجمه، توضیحات و واژه‌نامه قرآن کریم. انتشارات جامی. ۱۳۷۴.
- ۲. معتمدی، رسول. مباحثی در زمینه ترجمه قرآن. مترجم، شماره دهم تابستان ۱۳۷۲.
- ۳. منافی اناری، سالار. ترجمه وحی الهی. مجله رشد آموزش زبان. شماره ۴۸، ۱۳۷۶.
- ۴. منافی اناری، سالار. بررسی ترجمه‌های انگلیسی "بسم‌الله الرحمن الرحیم". مجله رشد آموزش زبان، شماره ۴۷، ۱۳۷۲.

5. Amir - Ali. H. The Messages of the QUR'AN. Charles E. Tuttle Company. Tokyo, Japan. 1974

6. Shakir, M. H. The Holy QURAN. Ismailian publications, Tehran. 1980.

روانشناسی و مطالعات فرهنگی

مرکز چاپ و انتشارات